

СВІТОВИЙ ДОСВІД МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТУРИ ТА АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

GLOBAL EXPERIENCE OF MODELING LAWYERS AND ADVOCACY ACTIVITIES

Павлюк Н.М., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано деякі класифікації моделювання адвокатури та адвокатської діяльності в окремих зарубіжних країнах. Підкреслено, що адвокатура західних країн у своєму еволюційному розвитку під впливом різного роду чинників, суспільно-політичних та історичних обставин пройшла певні етапи історичного становлення, які суттєво відбилися на формі її організації і функціонування та визначили специфіку цього інституту. Тому і сучасний період розвитку адвокатури різних країн характеризується різноманітністю моделей і проявів окремих інститутів адвокатури. Класифікація моделей адвокатури та адвокатської діяльності проводиться за різними критеріями. Розглянуті наступні класифікації: залежно від значення інституту адвокатури у політичній та соціальній системі держави виділяють ізоляційну, етатистську, комерційну та соціальну моделі адвокатської діяльності; за критерієм кількості професійних адвокатських організацій розрізняють модель єдиної професійної організації та модель кількох професійних організацій. Модель кількох професійних організацій передбачає наявність двох та більше професійних організацій адвокатів, що функціонують на території окремої держави. Розкриваються причини такої полісистемності: поділ країни за територіальним або мовним принципом; наявність двох або більше юридичних професій у країні у сфері надання правової допомоги; функціональний розподіл між різними професійними організаціями адвокатів; залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування можна виділити системи адвокатур з добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування; Наводяться приклади існування відповідних моделей в окремих зарубіжних країнах.

Наголошується, що здійснити розгорнуту класифікацію існуючих моделей світових систем адвокатур, організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності у межах однієї статті неможливо. Тому необхідні подальші дослідження інституту адвокатури окремих країн, проведення наукових розвідок у галузі компаративної адвокатології.

Ключові слова: адвокатура, інститут адвокатури, адвокатська діяльність, правова допомога, модель, критерії, класифікація, професійна організація, адвокатське самоврядування.

The article analyzes some classifications of law modeling and advocacy in individual foreign countries. It is emphasized that the lawyering of Western countries in its evolutionary development under the influence of various factors, socio-political and historical circumstances has passed certain stages of historical formation, which significantly affected the forms of its organization and functioning and determined the specifics of this institute. Therefore, the modern period of development of lawyering from different countries is characterized by a variety of models and manifestations of individual institutions of lawyer. Classification of lawyer models and advocacy is carried out according to different criteria. The following classifications are considered: depending on the importance of the Institute of Advocacy in the political and social system of the state distinguish isolation, statist and social models of advocacy; According to the criterion of the number of professional lawyer organizations, the model of a single professional organization and a model of several professional organizations distinguish. The model of several professional organizations involves the presence of two or more professional lawyers operating in the territory of a separate state. The reasons for such poly systematic are revealed: the division of the country by territorial or linguistic principle; the presence of two or more legal professions in the country in the field of legal aid; functional distribution between different professional lawyers; Depending on the degree of obligation of membership in the bodies of lawyer self-government, it is possible to distinguish a system of advocates with a voluntary or mandatory membership in the bodies of advocacy self-government; Examples of existence of relevant models in individual foreign countries are given.

It is emphasized that it is impossible to carry out a detailed classification of existing models of world advocacy systems, organizational and legal forms of advocacy within one article. Therefore, further research of the Institute of Advocacy of individual countries, the conduct of scientific intelligence in the field of comparative lawyer is needed.

Key words: lawyer, lawyer, lawyer, legal assistance, model, criteria, classification, professional organization, lawyer self-government.

Актуальність теми. Необхідною умовою формування та розвитку правової держави є функціонування такого особливого правозахисного інституту громадянського суспільства як адвокатура, яка постає самостійним прошарком у механізмі захисту законних прав та інтересів людини, відіграє вирішальну роль у забезпеченні доступу до правосуддя, забезпеченні справедливості та підтримці верховенства права. У контексті інтеграційних процесів проблема значимості адвокатури як одного з інститутів демократії, гаранта захисту прав і свобод людини та внутрішньої організації громадянського суспільства є назрілою та важливою [4, с. 1].

В межах європейських устремлень України 5 липня 2012 року був прийнятий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який частково імплементував європейські здобутки у сфері організації інституту адвокатури [4, с. 1]. І хоча сам Закон перейняв більшість актуальних сучасних практик, структурні його зміни зумовлені триваючими інтеграційними процесами України в європейську спільноту і потребою вдосконалити правове забезпечення діяльності адвокатів [8, с. 647].

Постановка проблеми. На фоні глобалізації правового простору та розробки єдиних стандартів у правовій сфері доречно проаналізувати інститут адвокатури у різних правових системах для визначення багатогранності відносин у сфері адвокатської діяльності, різноманітності шляхів розвитку адвокатури в організаційному, функціональному та інституціональному напрямках [15, с. 1]. Вивчення зарубіжного досвіду функціонування інституту адвокатури в сучасних умовах є одним із дієвих способів «формування цілісного уявлення щодо теоретичних надбань визначення проблемно-перспективного виміру реформування вітчизняного законодавства» [12, с. 147], що регулює названу діяльність.

В даний час, коли активізувалася дискусія вчених та практикуючих юристів про можливі шляхи реформування сфери правової допомоги в нашій державі у широкому розумінні цього слова, необхідні юридичні знання про організацію адвокатури та діяльність адвокатів західноєвропейських країн, оскільки вони дозволять прийняти значну частину правового досвіду, накопиченого у Західній Європі.

Як слушно зазначає І. Личенко, інститут адвокатури повинен реформуватися, зважаючи на кращі іноземні зразки правового регулювання цієї сфери, має бути зорієнтованим на ефективні іноземні моделі інституту адвокатури. Основою цього процесу повинні стати прогресивні наукові дослідження, зорієнтовані на пошук кращих стандартів професійної діяльності адвокатів. Це дасть змогу уникнути помилок на шляху реформування інституту адвокатури, обрати модель її функціонування, що найпридатніша для адаптації в нашій державі [9, с. 154].

Аналіз окремих досліджень і публікацій. Важливе значення для дослідження відіграли наукові розробки, присвячені проблемам організації та діяльності адвокатури, Н. В. Аніщук, М. Р. Аракеяна, Н. М. Бакаянової, Т. Б. Вільчик, А. Г. Кучерени, Р. Г. Мельниченка, В. Т. Нора, С. В. Прилуцького, С. Ф. Сафулька, О. Д. Святоцького, В. О. Святоцької, Р. О. Стефанчука, Л. В. Тацій, Д. П. Фіолевського, І. Я. Фойницького, С. Я. Фурси, О. З. Хотинської-Нор, Ю. Т. Шрамко, О. Г. Яновської, І. С. Ярних та інших. Разом з тим, інститут адвокатури у різних правових системах та типологізація моделей адвокатури є мало дослідженою. Подальші дослідження необхідні в контексті осмислення нових правових умов функціонування, здобутків, а рівно й недоліків адвокатури країн Західної Європи, знання про які можуть допомогти при реформуванні сфери надання правової допомоги в нашій державі.

Метою статті є дослідження світового досвіду моделювання адвокатури та адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі існує велика кількість держав і правових юрисдикцій, що функціонують в їх територіальних кордонах. Процеси глобалізації та євроінтеграції спонукають до взаємодії між різними правовими моделями і фахівцями, що їх обслуговують. Проте чинником, що утруднює міжнародну співпрацю, є широке розмаїття адвокатур у світі, без врахування специфіки якого навіть самим адвокатам нелегко налагоджувати комунікації із закордонними колегами [7, с. 317].

Як стверджує С. Іваницький, вітчизняними науковцями класифікації світових систем адвокатур, переважно, в своїй основі мають вид правової сім'ї (романо-германська система адвокатури, системи адвокатури загального права, адвокатура Далекого Сходу, адвокатура Південно-Східної Азії). Не заперечуючи можливості використання окресленого критерію, вчений зазначає, що останній не завжди дозволяє прослідити дію загальносистемних закономірностей, адже в межах однієї правової сім'ї функціонують істотно різні системи адвокатур. Констатувавши умовність будьякої класифікації, на думку цитованого автора, остання може будуватися на підставі широкого спектру класифікаційних критеріїв [7, с. 317].

Класифікація моделей адвокатури та адвокатської діяльності проводиться за різними критеріями. Так, залежно від значення інституту адвокатури у політичній та соціальній системі держави виділяють ізоляційну, етатистську, комерційну та соціальну моделі адвокатської діяльності. Варто зауважити, що ця класифікація охоплює моделі адвокатури в історичному розрізі.

Наприклад, ізоляційна модель була властива таким країнам, як Франція у період 16-го століття, дореволюційній Росії, Китаю на початку 20-го століття.

Ізоляційна модель обмежує чи забороняє адвокатську діяльність на державному рівні, а публічне значення адвокатури навмисне занижується, що призводить до послаблення ролі інституту адвокатури у суспільному житті та зниження рівня захисту прав людини та громадянина. Ця модель була досить актуальною для епохи Середньовіччя, де на тлі роздробленості держав, несформованої правової бази та суперництва держави і церкви, судовий процес мав інквізиційний і таємний характер, а участь захисника у ньому обмежувалася [14, с. 111].

Етатична модель визначає, що адвокатура є частиною державного апарату, яка служить тій же меті, що і обвинувачення, оскільки обидві сторони покликані встановлювати істину у справі і здійснювати пропагандистсько-виховний вплив на населення. Спроба реалізувати цю концепцію відбувалася за радянської влади [11, с. 38].

Згідно з комерційною моделлю адвокатської діяльності, головною метою адвокатів є отримання фінансової вигоди при наданні юридичних послуг. При цьому комерційна адвокатська діяльність законодавчо врегульована державою та відносно незалежна, а становище адвокатів у комерційному середовищі є привілейованим та стабільним, хоча їхні моральні принципи відповідають поставленим цілям (Римська Імперія, США, Нідерланди, Великобританія, Сінгапур, Китай) [14, с. 117].

Процес комерціалізації адвокатури особливо стрімко розвинувся у 80-ті роки минулого століття в американській бізнес-адвокатурі, стала відмітною особливістю більшості американських адвокатських фірм та індивідуально практикуючих адвокатів [10, с. 11].

Процес комерціалізації адвокатури за типом створення американської бізнес-адвокатури успішно функціонують у багатьох сучасних державах, таких як Нідерланди, Велика Британія, Сінгапур та деяких інших.

Соціальна модель – розглядає адвокатуру як специфічний суспільний інститут, який покликаний забезпечувати професійну підтримку громадянина при спілкуванні з державою та іншими громадянами, особливо при зверненні до правосуддя [11, с. 38–39].

Соціальна модель адвокатської діяльності характерна тим, що інститут адвокатури є особливим елементом інституційної бази громадянського суспільства, а також визначає соціальне і практичне значення усієї правозахисної системи держави, якою, за визначенням М. Аракеяна, є «сукупність державних, недержавних інститутів, сформованих у результаті взаємодії держави і громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 21–27].

За критерієм кількості професійних адвокатських організацій розрізняють модель єдиної професійної організації та модель кількох професійних організацій.

Найбільш поширена та популярна модель єдиної професійної організації. У невеликих країнах функціонує одна національна організація адвокатів, у великих країнах у структуру асоціацій адвокатів входять місцеві (регіональні) асоціації. Організації національного та регіонального рівня не є конкурентами, оскільки вони виконують різні функції, проте разом становлять об'єднану структуру. До країн з моделлю єдиної професійної організації належать: Японія, Канада, Китай, Кіпр, Туреччина, Швеція, В'єтнам та інші.

Наприклад, такою організацією є Спілка адвокатів Норвегії. За словами Нердрум Гуннара, адвоката при Верховному суді Норвегії, члена Міжнародного арбітражного суду, арбітра МКАС при ТПП України [20], професія адвоката має у Норвегії багатовікову історію, але Спілка адвокатів Норвегії з'явилася лише у 1908 році. Членство в Спілці завжди було і досі залишається добровільним, проте близько 90% усіх адвокатів є членами. Спілка є офіційним органом – представником адвокатів Норвегії. Вона представляє адвокатів як у відносинах із владою та громадськістю країни, так і у зовнішніх відносинах з організаціями адвокатів інших країн. Вся країна поділена на 19 округів, кожен із яких має своє правління. Спілка адвокатів заснувала для своїх членів низку дисциплінарних комісій. Велика дисциплінарна комісія, що складається із 8 відділів, знаходиться в Осло. Крім того, існує 6 регіональних комісій, кожна з яких налічує 5–9 членів. Дисциплінарні комісії складаються лише з адвокатів. Скарга на члена Спілки адвокатів може бути подана лише до дисциплінарної комісії. Рішення комісії можуть бути оскар-

жені Дисциплінарним комітетом, заснованим на підставі закону і складається з п'яти членів, призначених Королем: один суддя як керівник комітету, два адвокати та два інші члени. Щодо скарг на адвокатів, які не є членами Спільки адвокатів, Дисциплінарний комітет є першою та останньою інстанцією [20].

Модель кількох професійних організацій передбачає наявність двох та більше професійних організацій адвокатів, що функціонують на території окремої держави (полісистемна модель). Це різноманіття може скластися з кількох причин:

1. Поділ країни за територіальним або мовним принципом, наприклад, у Бельгії існують окремі асоціації адвокатів (Ордена) для адвокатів, які розмовляють фламандською, французькою або німецькою мовами. Це зумовлено тим, що в Бельгії офіційними мовами визнано фламандську, французьку та німецьку [16, с. 117–119]. Так, у Бельгії існує окрема професійна організація для однієї німецькомовної та тринадцяти франкомовних громад, які об'єднані в Асоціацію франкомовних та німецькомовних адвокатів. (*Ordre des barreaux francophones et germanophone / Kammer der französischsprachigen und deutschsprachigen Rechtsanwaltschaften (OBFG)*) [19]. Крім того, для адвокатів чотирнадцяти фламандських громад (офіційна мова – голландська) функціонує Фламандська асоціація юристів (*Orde van Vlaamse Balies (OVV)*) [19]. Таким чином, у Бельгії існують 28 місцевих колегій адвокатів (країна поділяється на 27 окружних судів, Брюссель має і голландську, і французьку колегію адвокатів). Усі адвокати мають бути членами відповідної місцевої колегії адвокатів судового округу, де вони виконують свої обов'язки, але вони не можуть належати більше ніж до однієї колегії.

2. Наявність двох або більше юридичних професій у країні у сфері надання правової допомоги, наприклад, у Польщі є адвокати (Вища Рада адвокатів у Польщі) та правові радники (Асоціація правників Польщі) [22, с. 67–70]. Основною різницею є обсяг правової допомоги, що надається адвокатами і правовими радниками. Адвокат може надавати всі види правової допомоги, а правовий радник не може виступати як захисник у кримінальній справі. Крім того, адвокат, який здійснює адвокатську діяльність, підлягає обов'язковому страхуванню від цивільної відповідальності за шкоду, спричинену його діяльністю. Органами адвокатури є: Національний З'їзд адвокатів, Вища рада адвокатів, Вищий Дисциплінарний Суд, Дисциплінарний Уповноважений Адвокатури, Вища ревізійна комісія. Членами органів адвокатури можуть бути тільки адвокати [13, с. 272–274]. До сфери діяльності Вищої ради адвокатів належать: представництво адвокатури; скасування незаконних рішень зборів палати; нагляд за діяльністю президії Вищої ради адвокатів; нагляд за діяльністю окружних рад адвокатів та інші організаційні та фінансові повноваження.

3. Іноді територіальний принцип та наявність двох професій визначають існування кількох асоціацій адвокатів. Наприклад, у Сполученому Королівстві існують шість асоціацій: три відповідають трьом територіям (Англія та Уельс, Шотландія, Північна Ірландія) та двом професіям (баристери та соліситори), що існують у межах цих територій. В Англії історично склався поділ адвокатів на «баристерів» та «соліситорів». Соліситори – це категорія адвокатів, які спеціалізувалися на самостійному веденні справ і підготовці для баристерів (адвокати більш високого рангу) матеріалів для певних справ. Вони можуть виступати в ролі консультантів з юридичних питань, виступати від імені своїх клієнтів у кримінальних процесах. Корпорація соліситорів об'єднується у Юридичне товариство (*Law Society*) – добровільне об'єднання соліситорів. У провінціях утворено відділення Юридичного товариства. Баристери виголошують промову в англій-

ських судах і виступають в якості захисників у більшості серйозних справ [3, с. 636]. З ухваленням у 2007 р. Закону про юридичні послуги, різниця між баристерами та соліситорами розмилася. Соліситори отримали право представляти клієнтів у всіх судах, оскільки вони увійшли до переліку осіб, які мають право виступати в суді (*right of audience*), баристери, у свою чергу, отримали право приймати інструкції від клієнтів без посередництва соліситорів [18, с. 50–56]. Найзначніший аспект структурних перетворень пов'язаний зі створенням регулюючого органу – Ради з юридичних послуг, на яку покладено управління всіма юридичними особами, які регулюють діяльність англійських юристів, включаючи адвокатів. Рада з юридичних послуг створила Орган регулювання адвокатів (SRA) як основний регулятор для адвокатів в Англії та Уельсі, Раду з питань адвокатури та Юридичну службу Омбудсмена [6, с. 608].

4. Поділ функцій регулювання та представництва між різними професійними організаціями адвокатів, як, наприклад, у Німеччині (адвокати, які допущені до роботи при Верховному суді (*Oberlandesgericht*), утворюють особливу Федеральну палату адвокатів) [21, с. 36]. Німецькі адвокати зуміли створити досить просту і зрозумілу систему об'єднання адвокатів, що сполучає в собі елементи обов'язкового і добровільного членства. Головним достоїнством такого рішення, на думку багатьох вчених, можна назвати чітке розмежування цілей, завдань і повноважень двох паралельно діючих професійних об'єднань адвокатів, а саме: Федеральної колегії (палати) адвокатів (з обов'язковим членством і наявністю функцій дисциплінарного нагляду), в яку входять регіональні колегії адвокатів; Німецької асоціації адвокатів (це добровільна організація, в яку входять переважна більшість адвокатів Німеччини). При такій системі дві організації не конкурують, а доповнюють одна одну [5, с. 42].

5. Наявність великої кількості добровільних професійних організацій, членами яких можуть лише адвокати. Наприклад, у США завдяки федеративному устрою поряд з Американською асоціацією (*American Bar Association, ABA*), яка є найбільшою добровільною професійною організацією та представником адвокатури, функціонує близько 30 інших спеціалізованих професійних американських організацій юристів, афілійованих з Американською асоціацією [2]. У всіх без винятку штатах адвокати об'єднуються в свої професійні союзи. Однак, відмінності в значимості цих союзів в окремих штатах досить вагомі. Правовою основою діяльності таких професійних асоціацій є або спеціальні закони штату (як варіант – спеціальні постанови Верховного Суду відповідного штату), або їх устави (в американській термінології «конституції» або «статуси»). Правові відмінності цих двох варіантів досить суттєві. Перша група штатів, яка називається штатами з «інтегрованою системою» (або «інтегрованою юридичною професією»), розташована на заході і півдні країни (з деякими винятками). В цих штатах встановлено обов'язкове членство в асоціації для всіх осіб, які допущені до адвокатської практики. Друга група штатів, значно менша за кількістю від першої, «дозволяє» практикуючим в них (штатах) юристам самостійно вирішувати всі свої питання. Але головне, що в цих штатах, а також в великих містах і кантонах (графствах), асоціації адвокатів мають статус добровільних об'єднань. Слід зробити висновок, що в цих штатах для реалізації своєї професійної діяльності не обов'язково потрібно бути членом відповідної професійної асоціації [2].

В основу класифікаційного розподілу існуючих моделей світових систем адвокатур можуть бути покладені й інші критерії. Так, С. Іваницький пропонує: залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування можна виділити системи адвокатури з добровільним або обов'язковим членством в органах

адвокатського самоврядування; залежно від складу адвокатури, тобто осіб, яким законодавством дозволено входити до організаційних форм адвокатської діяльності або самоврядування, системи адвокатур можуть бути класифіковані на гомогенні й гетерогенні; залежно від кількості юрисдикцій, що здійснюють спеціалізоване регулювання діяльності певних груп адвокатів у межах однієї держави, слід виділити моноюрисдикційні й мультиюрисдикційні системи адвокатур; залежно від обсягу повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування слід розмежовувати централізовані й децентралізовані адвокатури [7, с. 332].

Висновки. Отже, адвокатура західних країн, маючи глибоке історичне коріння, у своєму еволюційному розвитку під впливом різного роду чинників, суспільно-політичних та історичних обставин пройшла певні етапи історичного становлення, які суттєво відбилися на формі її організації і функціонування та визначили специфіку цього інституту. Тому і сучасний період розвитку адвокатури різних

країн характеризується різноманітністю моделей і проявів окремих інститутів. Сформулювати цілісне уявлення про сутність і юридичну природу адвокатури в країнах Заходу, здійснити розгорнуту класифікацію існуючих моделей світових систем адвокатур, форм адвокатського самоврядування та організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності у межах однієї статті неможливо.

У методологічному плані необхідні подальші дослідження інституту адвокатури окремих країн, проведення наукових розвідок у галузі компаративної адвокатології, насамперед, щодо форм та методів ведення адвокатської практики, виявлення специфічних особливостей організації діяльності адвокатури.

Дослідження зарубіжного досвіду в сучасних умовах зближення правових сімей та рівняння на найкращі традиції зарубіжної адвокатури є важливою умовою вдосконалення функціонування інституту адвокатури у межах судово-правової реформи, яка провадиться в Україні [17, с. 298].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 21-27.
2. Бізнес-адвокатура в Україні та світі. URL: Бізнес-адвокатура в Україні та світі. URL: kopirait.com.ua
3. Богачук Е.Р. Зарубіжний досвід організації та діяльності адвокатури. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. 720 с.
4. Бочуляк Н.І. *Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.12. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2020. 23 с.
5. Вільчик Т. Б. Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2 (5). С. 38-45.
6. Вільчик Т.Б. Регулювання адвокатської професії: світові тенденції. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. 720 с.
7. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: дис. ... д-ра юрид.наук. 12.00.10. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 556 с.
8. Коваль О.М. Деякі проблеми та перспективи реформування інституту адвокатури в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 647-651.
9. Личенко І. Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: "Юридичні науки". 2020. № 1. Т. 7. С. 153-159.
10. Мюллерат Р. Професіоналізм адвокатів та комерціалізація. *Адвокат*. 1999. № 9. С. 11.
11. Обловацька Н. О. *Адвокатура України – інститут громадянського суспільства*. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 37-40.
12. Олійник А. Ю. Реформа адвокатури України: адміністративно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 146-152.
13. Оніщик Ю. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи для України. *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects* : scientific monograph / science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. P. 267-278.
14. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності: дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016. 151 с.
15. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2016. 21 с.
16. Святоцький О.Д., Медведчук В.В. *Адвокатура історія і сучасність*. Київ: Ін Юре. 1997. 320 с.
17. Фоміна О.І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 296-299.
18. Шандула О.О. *Адвокатська монополія: національні тенденції та зарубіжний досвід*. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 50-56.
19. Belgium – Judicial Code. Mode of access. URL: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_belgiquepdf1_11903_62409.pdf
20. Gunnar Nerdrum: Kostbart, men rikt dobbeltliv: Gunnar Nerdrum, advokat ved Norges Høyesterett, voldgiftsdommer ved voldgiftsinstituttet ved Stockholms handelskammer, voldgiftsdommer ved internasjonale voldgiftsdomstoler i Oslo, Helsinki. Gunnar Nerdrum: Kostbart, men rikt dobbeltliv. URL: advokatbladet.no
21. Köln, Bundesrechtsanwaltsordnung vom 1 August 1959, BGBl, I., 565, 36.
22. Zaborski M. Zarys ustroju i dziejów adwokatury polskiej. *Palestra*. 2003. № 11-12. S. 56-70.